

Musik och migration

Vi lever i folkvandringstid. Överallt på jorden befinner sig folk i rörelse. Människor flyttar från plats till plats för kortare eller längre tid. Gärna framställer vi massiva förflyttningar av människor som vågor eller strömmar. Det kan vara i konkreta bilder av horder av människor som väller fram längs vägarna, eller i de mer abstrakta bilderna i historiska kartböcker som framställer longobarders eller västgoters flyttvågor i förgångens tid med färgglada pilar. Sverige har under 1900-talet sköljts över av några sådana vågor. En särskilt mäktig och långvarig våg förde miljoner svenskar från landsbygden till städerna. Störst omfattning fick väl denna folkomflyttning under den intensiva moderniseringen och urbaniseringen decennierna efter andra världskriget. En annan mindre, men i sin samtid kanske mer synlig våg, bestod av alla de flyktingar som nådde Sverige i samband med andra världskrigets slut, balter, judar, finnar och många andra.

Det var för alla dessa, de tidigare landsbygdsborna, flyktingarna och andra flyttare, som miljonprogrammets förstäder planerades och byggdes under 1950 och 60-talen. Men när de stod klara kom en ny våg av flyttare att befolka dem. Den organiserade arbetskraftsinvandringen som påbörjades 1965, för att råda bot på rekordårens brist på arbetskraft, förde mängder av unga arbetare till Sverige, först från Finland, Jugoslavien, Grekland och Turkiet och senare från mer avlägsna länder. Alla dessa nyinflyttade gav upphov både till en ny terminologi och till en helt ny byråkratisk apparat. Termen 'invandrare' dök upp omkring 1965 och några år senare skapades Invandrarverket, invandrarbyråer, invandrarkonsulenter och mycket mer. Redan 1973 upphörde arbetskraftsinvandringen och därefter har andra slags flyttare nått Sverige, i en rad flyktingvågor från bl.a. Somalia, Eritrea, f.d. Jugoslavien och Irak.

Många föreställer sig flyttningar som dessa som avslutade rörelser från en punkt till en annan. Folk flyttar och sen är det klart. Men för de allra flesta fungerar det inte så enkelt. Det vanliga är istället att flyttare försätts i ett tillstånd av *migrationism*, med ständiga förflyttningar mellan två eller fler punkter: födelseort, hemort, nya hemorter, släktort, studieort etc. Sådana regelbundna, ofta säsongsvisa flyttningar mellan gamla och nya hemorter kan pågå i flera generationer efter den ursprungliga flytt som satte igång rörelsen.

Många förstår sig också gärna att det finns en principiell skillnad mellan våra flyttningar och andras, en skillnad just av det slag som byggts in ”svenskar” och ”invandrare”. Men så enkelt är det inte heller. Visst finns det viktiga skillnader mellan flyttare av olika slag, men kanske ännu fler grundläggande likheter. Vill vi förstå det mycket omfattande globala fenomen som migrationism utgör idag, så är det inte meningsfullt att per utgångspunkt skilja mellan dem som flyttat inom ett land och de som flyttat till ett annat. Själv anlände jag som tolvåring med Gotlandsbåten till Nynäshamn i september 1965, samtidigt med de första grupperna arbetskraftsinvandrare från Balkan och Turkiet. Precis som de hade min familj blivit tvungen att lämna hemorten för att söka arbete och utkomst i större städer. Jag minns tydligt de tre första ord jag hörde när vi steg i land: ”Välkomna till Sverige!” Visserligen har det länge hetat i turistreklamen att Gotland är ett annorlunda land - ”Gotland, nästan utomlands” - men för mig var det ändå svårt att tänka på Gotland som ett annat land.

Först senare har jag förstått att det faktiskt inte var så helt fel, att jag verkligen hade mycket gemensamt med andra flyttare, både med alla dem som lämnat Norrland under den tid när AMS uttyddes ”Alla Måste Söderut”, och med alla dem som lämnat sina hem i andra länder söder och österut. Att det finns avgörande och grundläggande likheter mellan flyttare inom och utom landet verkar ”vanligt folk” ha förstått, i alla fall att döma av de historier som de ofta och gärna berättat om folk som odlar potatis i vardagsrummets parkettgolv, som omvandlar köket till bastu med hjälp av ugnen, som slaktar på balkongen och förvarar döda grisar i badkaret, som måste ha hjälp av portvakten för att spola på toaletten osv. De allra flesta av dessa historier är ju gamla och vitt spridda vandringsägnar som i Sverige har berättats om lantisar som flyttat till storstaden, och först senare blivit en del av folklören om invandrare. Poängen är alltså att den ene flyttaren är så god som en annan, att de är utbytbara. Historierna fungerar lika bra ändå.

Det avgörande för flyttare är inte varifrån de flyttar eller vart, utan själva det faktum att de lämnar en miljö, ett sammanhang, för ett annat. Det existentiella problem som flyttare har gemensamt är hur detta nya ställe, ”borta”, ska kunna förvandlas till åtminstone något slags ”hemma”. För överlevnaden, individuellt och kollektivt är ett

sådant förvandlingsnummer helt nödvändigt. Men hur går det till? Vilka medel är verksamma?

Musik

Det är precis här musik kommer in. När människor vill återknyta till miljöer och sammanhang de lämnat, när de vill återupprätta dem om så bara för ett begränsat ögonblick, då är musik, mat och dans säkra kort att spela ut. Det är mycket vanligt att flyttare med gemensamma ursprung sluter sig samman kring ett litet antal verksamheter som sammanfattande och konkret får symbolisera vad det innebär att höra ihop. Av löst sammanfogade flyttare blir distinkt urskiljbara grupper, som skaffar sig och tillskrivs sina egna stereotypa ”varumärken” som hämtas framförallt från kulturens expressiva domäner. En särskilt viktig roll spelar expressiva former som kan knytas till kropp, ögon, öron, lukt och smak. På tillställningar med ”typisk” mat, hantverk, musik och dans upprättar sådana grupper en speciell gemenskap, och samtidigt en specifik social och kulturell identitet, ofta själva förutsättningen för gruppens fortsatta existens.

Hur kan det komma sig att just musik så ofta får tjäna som en samlande symbol för grupper av olika slag? Vad är det med musik som ger människor möjlighet och kapacitet att upprätta grupp-gemenskaper? Vilken betydelse har musik för upplevelsen av att tillhöra sådana grupp-gemenskaper? Ur den forskning kring musik och migration som bedrivits i Sverige sedan 1970-talet, inte minst av de forskare som medverkar i detta nummer av *Invandrare och Minoriteter*, har åtminstone några bra svar utkristalliserats, svar som tillsammans och var för sig kan förklara varför migranter så ofta använder musik i sina försök att återupprätta ett ”hemma” de kan känna igen sig i.

Mål och medel

Det första av dessa svar utgår från den enkla men viktiga iakttagelsen att musik samtidigt är mål och medel. Det kan tyckas onödigt att behöva påpeka att den enklaste och bästa förklaringen till att folk sysslar så mycket med musik är att det är kul, att det är sig själv nog och därför inte behöver förklaras vidare. Faktum är dock att av alla försök att förklara musikens stora och ständigt växande betydelse i moderna västeuropeiska samhällen, så har få tagit musikens egen inneboende kraft på allvar när

de diskuterat vad det är som får folk att ägna sig så mycket åt att lyssna på musik, spela och sjunga. Just därför är det viktigt att som en första förklaring till människors ökande vilja att investera tid, energi och pengar i musik hålla fram att musik är sitt eget mål, estetiskt, emotionellt, socialt, samtidigt som musik naturligtvis också är medel för att gestalta och överföra budskap av olika slag.

Kultur och identitet

Ett andra svar utgår från en lika enkel iakttagelse, att musik har mycket med kulturella identiteter att göra. Tillsammans och var för sig har ”kultur” och ”identitet” kommit att tillhöra de allra viktigaste organiserande begreppen i dagens samhälle. Individuellt och kollektivt är människor överallt i världen intensivt upptagna på att skapa sig fungerande kulturella identiteter, ofta i form av ”rötter”. I sin tur har kulturella identiteter med stil och smak att göra. Stil är en meningsskapande praktik. För identitetsproduktion och skillnadsproduktion - budskap om vem man inte är - är stil och smak helt avgörande. Därför är det också sådana expressiva former som särskilt lyfter fram och betonar stil och smak som är mest användbara. Till de mest använda och intensivt laddade expressiva formerna hör utan tvivel musik.

Men musik inte bara uttrycker hållningar, värden och identiteter av olika slag, musik förkroppsligar och ger upphov till dem. Därför räcker det inte med att se till vad musik säger eller avslöjar om en grupp människor, man måste också se till musik gör med dem, hur musik medverkar till att skapa dem. Den engelske sociologen Simon Frith har uttryckt det så här:

The issue here is not how a particular piece of music or a performance reflects the people, but how it produces them, how it creates and constructs an experience - a musical experience - that we can only make sense of by *taking on* both a subjective and a collective identity (...). What I want to suggest (...) is not that social groups agree on values which are then expressed in their cultural activities (the assumption of the homology models) but that they only get to know themselves as a group (as a particular organization of individual and social interests, of sameness and difference) *through* cultural activity, through aesthetic judgement. Making music isn't a way of expressing ideas; it is a way of living them (Frith 1996:109, 111).

Mångtydiga symboler

Ett tredje svar utgår från musikens mångtydighet. Musik är ett icke-verbalt expressivt system som kommunicerar budskap effektivt genom många samtidiga och samverkande kanaler. Ett expressivt system kan beskrivas som ett kärl som kan fyllas med mening och betydelse av olika slag och på många olika nivåer. De betydelser som investerats på de olika nivåerna kan samverka och forma mycket enkla och kraftfulla budskap som kommuniceras samtidigt genom alla de olika kanalerna. Sådana budskap kan vara fullt möjliga att översätta till andra slags uttryckssystem (bild, skrift, tal etc). Men det speciella med musik, dans och andra ickeverbala uttryckssystem är att de betydelser folk investerar i dem också kan vara olika, motverkande eller till och med kontrasterande och ändå fungera lika kraftfullt tillsammans. Genom de många samverkande kanalerna kan mycket komplexa budskap genereras, lagras och kommuniceras samtidigt, varav en stor del kan vara omöjliga att översätta till andra uttryckssystem.

Detta att musik kan laddas med många och kanske helt olika slags budskap, meningar och betydelser samtidigt, får en särskild betydelse i detta sammanhang. Det är ju inte alltid flyttare med ursprung i ett visst land eller region har så mycket gemensamt utöver detta faktum. Ändå är det inte ovanligt att de i den nya hemtrakten förs ihop och får betydligt mer med varandra att göra än vad de tidigare någonsin skulle ha kunnat drömma om och kanske ännu mindre ha velat. På vad ska de bygga sin grupp känsla och sin gemensamma kulturella identitet? Det många flyttare har upptäckt är att de genom att höra på, dansa till eller gemensamt utöva musik kan nå starka upplevelser av likhet och gemenskap, utan att någonsin behöva konfronteras med den besvärliga frågan om de egentligen har så mycket mer gemensamt än dessa upplevelser.

Mer musik än förr

Ett fjärde svar börjar i det faktum att aldrig förr har det funnits så mycket musik, så många stilar, genrer, former och uttryckssätt tillgängliga samtidigt. Aldrig förr har det funnits så många som kunnat ägna så mycket tid åt att spela, sjunga och dansa. Den närmast otroliga utvidgningen av musiken under 1900-talets andra hälft har gjort musik till en konstant i människans ljudande omvärld. Denna utveckling har under de senaste decennierna medfört att musik växt till en av världens allra viktigaste

industrigrenar.¹ En viktig effekt av musikindustrins expansion är att musik kopplats loss från sina ”ursprungliga” tid och rum och gjorts lätt tillgänglig över stora ytor. Musik är flyttbarare idag än förr, vilket naturligtvis fått särskilt stor betydelse för flyttare, som nu lättare än någonsin tidigare kan få tag i precis den musik de vill höra på, sjunga och dansa till, och inte minst viktigt, visa upp för andra som sitt eget speciella ”varumärke”. Genom den växande tillgången på musik av alla de slag och den omfattande ackumulerade kunskapen om musik bland ”vanligt folk” har det alltså blivit möjligt att mer nyanserat än någonsin tidigare uttrycka och markera estetiska och affektiva värden, social ställning och status, identiteter av olika slag. Detta har utan tvekan stor betydelse för flyttares möjligheter att skapa sig en sammanhängande social värld, ett ”hemma”

Sammanfattningsvis kan man alltså hävda att det är den stora tillgången på musik och dans av distinkt olika slag, de många samverkande kanalerna och möjligheten att kommunicera mångtydiga, till stor del icke-verbala och ööversättbara budskap som gör att musik och dans så effektivt kan användas till att uttrycka existerande sociala och kulturella skillnader med, men också för att upprätta skillnader och befästa nya sociala gränser och därigenom skapa nya meningssammanhang. Detta har antagligen stor betydelse för de flesta människor, vilket den ökande användningen av musik talar för. Särskilt stor betydelse torde det dock ha för alla oss flyttare i vår senmoderna folkvandringstid.

¹ 1986 var underhållningsindustrin, i vilken musikindustrin är ett centrum, den näst största industrigrenen i USA. Större var bara ”aerospace”. sedan dess har underhållningsindustrin växt betydligt i förhållande till andra industrigrenar, tillväxten per år väntas ligga på omkring 10% för lång tid framåt. Vår skapande mångfald, s. 237. Sverige nu är trea i världen när det gäller bytesbalans för musik. Bara USA och England har bättre bytesbalans.